

ANDRZEJ WITKOWSKI

Dorobek badań nad skarbowością Polski międzywojennej

Stand der Forschung zum Finanzwesen Polens in der Zeit zwischen den Weltkriegen

1. Uwagi ogólne. 2. Opracowania całościowe. 3. Budżet i prawo budżetowe. 4. Podatki bezpośrednie. 5. Cło i monopole skarbowe. 6. Pożyczki wewnętrzne i zagraniczne. 7. Administracja skarbowa i kontrola finansowa. 8. System finansowy przedsiębiorstw państwowych. 9. System pieniężny. 10. Banki i kredyt. 11. Finanse komunalne.

1. Einführende Bemerkungen. 2. Synthesen. 3. Staatshaushalt und Staatshaushaltsrecht. 4. Direkte Steuern. 5. Zoll und Finanzmonopol. 6. Inlands- und Auslandskredite. 7. Finanzadministration und Finanzkontrolle. 8. Finanzsystem der Staatsunternehmen. 9. Geldsystem. 10. Die Banken und der Kredit. 11. Kommunalfinanzen.

1. W 1970 r. Z. Landau dokonał przeglądu osiągnięć i braków badań nad historią finansów II Rzeczypospolitej, przeprowadzonych po II wojnie światowej¹. Obrazując główne kierunki badawcze, podkreślił niezbędność źródłowego poznania owej problematyki dla wieloaspektowej analizy sytuacji gospodarczej Polski międzywojennej oraz przeobrażeń ekonomiczno-finansowych, jakie dokonały się w Polsce od 1944 r. Wskazał jednocześnie m. in., że badania nad historią finansów rozwijają się wolno, prowadzone są przeważnie na marginesie innych badań i dotyczą często problemów drugorzędnych. Zaakcentował „uderzającą” dominantę prac przyczynkarskich nad monografiami o charakterze całościowym oraz potrzebę utworzenia ośrodka, który koncentrując się na historii finansów międzywojennych i koordynując badania w tym zakresie, przyczyniłby się do szybkiej zmiany na korzyść owej sytuacji².

Niniejsze zestawienie obejmuje publikacje powstałe po II wojnie światowej, z pominięciem opracowań ujmujących ową problematykę drugoplanowo,

¹ Zob. Z. Landau, *Historia finansów II Rzeczypospolitej w publikacjach powojennych*, „Finanse” 1970, nr 3, s. 49–60.

² *Ibidem*, s. 50.

wśród innych poruszanych zagadnień. Z prac przedwojennych sygnalizuje jedynie te, które najpełniej obrazują poszczególne działy skarbowości II Rzeczypospolitej. Należy bowiem zgodzić się ze stanowiskiem Z. Landaua, że prace opublikowane w Polsce przedwrześniowej nie mogły objąć całego okresu międzywojennego; pisane były bez niezbędnej perspektywy historycznej, potrzebnej dla formułowania wyważonych opinii o badanych zjawiskach, i częstokroć miały charakter *albo nazbyt apologetyczny, albo nazbyt krytyczny*³; nie podejmowały tematów, które uznawano wówczas za tajne. Nadto prace powojenne mogły powstawać w następstwie zastosowania znacznie udoskonalonych metod badania przeszłości⁴.

2. Najpełniejszym, przedwojennym opracowaniem obrazującym całość finansów i prawa finansowego II Rzeczypospolitej jest podręcznik I. Weinfeldta pt. *Skarbowość polska*⁵, którego ostatnie, kompletne wydanie (czwarte) ukazało się w 1935 r. Autor przedstawił najważniejsze zagadnienia odzwierciedlające stan polskiej skarbowości do 1933 r. (dzieje skarbowości po odzyskaniu niepodległości, źródła prawa skarbowego, władze skarbowe, budżet, kasowość i rachunkowość, wydatki, dochody, długi, waluta, podatki, opłaty, cło, akcyzy, monopole, przedsiębiorstwa i majątki, finanse samorządu, skarbowość Śląska). W ramach piątego wydania owego podręcznika (podzielonego na trzy tomy) zdołano wydać do końca Polski przedwrześniowej dwa tomy⁶. Ujmują one całość omawianej problematyki, z wyjątkiem finansów komunalnych oraz zagadnienia przedsiębiorstw państwowych i majątku państwowego, zaplanowanych jako przedmiot tomu 3., wydaniu którego przeszkodził wybuch wojny. Jak ocenił K. Ostrowski, prace I. Weinfeldta *przedstawiają z niezwykłą dokładnością materiał normatywny, komentują go w oparciu o orzecznictwo N.T.A. i glosy do poszczególnych orzeczeń, ilustrują szeregiem zestawień statystycznych i podają szczegółowo literaturę przedmiotu*⁷.

Sporo informacji o skarbowości II Rzeczypospolitej (administracja skarbowość, cło, monopole, podatki pośrednie, podatki bezpośrednie) dostarcza też *Kalendarz Skarbowy na 1939 r.* pod redakcją Z. Machaja⁸.

Wśród publikacji powojennych walor najbardziej całościowych mają prace K. Ostrowskiego: *Polityka finansowa Polski przedwrześniowej*⁹ oraz *Finanse i prawo finansowe* zamieszczona w części 1. *Historii państwa i prawa*

³ *Ibidem*, s. 50–51.

⁴ *Loc. cit.*.

⁵ I. Weinfeld, *Skarbowość polska*, Warszawa 1935.

⁶ I. Weinfeld, *Skarbowość polska*, t. 1 i 2, wyd. V, Warszawa 1939.

⁷ K. Ostrowski, *Finanse i prawo finansowe*, [w:] *Historia państwa i prawa Polski 1918–1939*, cz. I, red. F. Ryszka, Warszawa 1962.

⁸ Warszawa 1939.

⁹ K. Ostrowski, *Polityka finansowa Polski przedwrześniowej*, Warszawa 1958.

*Polski 1918–1939*¹⁰. Pierwsza z publikacji omawia w pierw *„bezbudżetowy”* charakter gospodarki państwa, a następnie, w ujęciu chronologicznym, zagadnienia budżetu państwa, polityki podatkowej, pożyczek i długów państwowych, kwestie walutowe, finanse samorządowe. Rozważania te poprzedza analiza „tła społeczno-ekonomicznego”. Charakteryzując owe kwestie, Autor wyodrębnił następujące okresy: wielkiej inflacji (1918–1923), poinflacyjnego osłabienia gospodarczego (1924–1926), ożywienia gospodarczego (1927–1928), wielkiego kryzysu gospodarczego (1929–1935) oraz pokryzysowej aktywizacji gospodarczej (1936–1939). Jak zauważył Z. Landau, K. Ostrowski nie wykorzystał w tej pracy dostępnych archiwaliów i w niektórych wypadkach zamieścił oceny *„nazbyt jednostronne i przesadnie pesymistyczne”*¹¹.

W drugiej z wymienionych prac K. Ostrowski dokonał wyboru literatury finansowo-prawnej Polski przedwrześniowej, a następnie przedstawił w ujęciu chronologicznym szeroki wachlarz zagadnień, który czyni ową publikację *zwięzłym, encyklopedycznym przewodnikiem po problematyce skarbowo-walutowej II Rzeczypospolitej*¹².

Przedstawiając opracowania całościowo ujmujące problematykę finansów II Rzeczypospolitej, należy wskazać jeszcze na artykuły: K. Ostrowskiego *Finansowe oblicze międzywojennej niepodległości*¹³, Z. Landaua *Skarbowość Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)*¹⁴ oraz U. Zagóry-Jonszty *Problemy finansowo-gospodarcze Drugiej Rzeczypospolitej*¹⁵. Z kolei działalność prawodawczą w dziedzinie finansów w omawianym okresie przedstawił C. Kosikowski¹⁶.

Obok publikacji ujmujących całość finansów Polski międzywojennej trzeba by wymienić opracowania przybliżające ową problematykę w poszczególnych okresach. Skarbowość państwa w latach 1918–1920 przedstawił Z. Landau¹⁷, zaś lata 1918–1923 są opisane w książce Z. Landaua i J. Tomaszewskiego zatytułowanej *W dobie inflacji*¹⁸. Z kolei lata 1930–1935 stanowiły przedmiot dociekań Z. Knakiewicz¹⁹ i Z. Landaua²⁰, który nadto przedstawił problemy skarbowości w latach 1936–1939²¹. Finanse państwa

¹⁰ K. Ostrowski, *Finanse i prawo...*

¹¹ Z. Landau, *Historia finansów...*, s. 51.

¹² *Ibidem*, s. 52.

¹³ „Finanse” 1969, nr 4.

¹⁴ „Finanse” 1978, nr 12.

¹⁵ „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Katowicach” 1993, nr 126.

¹⁶ C. Kosikowski, *Działalność prawodawcza w dziedzinie finansów w okresie Polski międzywojennej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego” 1974, ser. I: Nauki Humanistyczno-Społeczne. Prawo”, z. 106.

¹⁷ Z. Landau, *Skarbowość polska w latach 1918–1920*, „Finanse” 1966, nr 2.

¹⁸ Warszawa 1967.

¹⁹ Z. Knakiewicz, *Deflacja polska 1930–1935*, Warszawa 1967.

²⁰ Z. Landau, *Kryzys finansowy w Polsce w latach 1930–1935*, „Finanse” 1969, nr 10.

²¹ Z. Landau, *Skarbowość polska w latach nakręcania koniunktury (1936–1939)*, „Finanse”

z lat 1936–1939 były przedmiotem badań również M. Drozdowskiego²², natomiast problemy finansowe rządów parlamentarnych w Polsce omówiła A. Lityńska²³.

3. Najobszerniejszą monografię dotyczącą prawa budżetowego II Rzeczypospolitej do 1931 r. napisał przed wojną T. Grodyński²⁴. Prace powojenne podejmujące zagadnienia budżetu w Polsce międzywojennej są nieliczne. Wymienić należy tu artykuły: S. Kirkora: *Uwagi na temat techniki i polityki budżetowej w Polsce*²⁵ oraz A. W. Zawadzkiego: *Budżet państwowy w zaraniu II Rzeczypospolitej (1918–1923)*. Sporo wiadomości o gospodarce budżetowej państwa po przewrocie majowym zawiera praca Z. Landaua i B. Skrzyszewskiej, z wyborem dokumentów dotyczących sprawy ministra skarbu G. Czechowicza, który za złamanie dyscypliny budżetowej został pociągnięty do odpowiedzialności konstytucyjnej przed Trybunałem Stanu²⁶.

Inne, nieliczne opracowania obrazują gospodarkę funduszową²⁷ oraz finansowanie nauki²⁸, wojska²⁹, opieki społecznej i zdrowia³⁰.

4. Wśród prac przedwojennych poświęconych podatkom i polityce podatkowej wyróżniają się prace J. Lubowickiego³¹, które jednak nie ujmują całego okresu Polski międzywojennej (kończą się na latach 1927–1928).

²² M. Drozdowski, *Polityka gospodarcza rządu polskiego 1936–1939*, Warszawa 1963; tenże, *Uwagi o polityce walutowo-pieniężnej rządu polskiego w latach 1936–1939*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 1961, t. 20.

²³ A. Lityńska, *Problemy finansowe rządów parlamentarnych II Rzeczypospolitej*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie” 1992, nr 389.

²⁴ T. Grodyński, *Zasady gospodarstwa budżetowego w Polsce na tle porównawczym*, Kraków 1932.

²⁵ „*Ekonomista Polski*” 1945, nr 14–15.

²⁶ Z. Landau, B. Skrzyszewska, *Sprawa Gabriela Czechowicza przed Trybunałem Stanu. Wybór dokumentów*, Warszawa 1961.

²⁷ J. Brożek, *Gospodarka funduszowa w Polsce w dwudziestoleciu międzywojennym*, „*Studia Finansowe*” 1975, nr 20.

²⁸ B. Jacewski, *Organizacja i finansowanie nauki polskiej w okresie międzywojennym*, Wrocław 1971.

²⁹ K. Krzyżanowski, *Wydatki wojskowe Polski w latach 1918–1939*, Warszawa 1976; tenże, *Wydatki wojskowe Polski międzywojennej w liczbach*, „*Wojskowy Przegląd Ekonomiczny*” 1967, nr 1; W. Jędrzejewicz, *Fundusz Obrony Narodowej w czasie drugiej wojny światowej*, „*Zeszyty Historyczne*” 1962, nr 1; K. Krzyżanowski, L. Szymański, *Jak finansowano obronę Polski w przededniu września*, „*Wojsko Ludowe*” 1960, nr 9; M. Jabłonowski, *Z problematyki finansów wojennych Polski lat 1936–1939*, „*Finanse*” 1986, nr 5.

³⁰ E. Wieczorek, *Rola budżetu państwa w finansowaniu wydatków na opiekę społeczną w okresie przedwojennym i w Polsce Ludowej*, „*Finanse*” 1959, nr 9; tenże, *Źródła finansowania wydatków na zdrowie w Polsce przedwrześniowej i w Polsce Ludowej*, „*Finanse*” 1960, nr 11.

³¹ J. Lubowicki, *Polityka podatkowa Polski*, Poznań 1927; tenże, *Zasady reformy podatkowej*, Warszawa 1928.

Publikacjami powojennymi są artykuły: J. Szpunara *Polityka podatkowa Polski w okresie kryzysu w latach 1929–1933*³², Z. Knakiewicz *Polityka podatkowa w Polsce w okresie kryzysu 1930–1935*³³, M. Mieszczankowskiego *Podatki rolne w Polsce międzywojennej*³⁴, J. Ciepiewskiego *Finansowe problemy wsi w Polsce międzywojennej*³⁵, I. Bolkowiak i M. Majewicz *Opodatkowanie wsi w Polsce międzywojennej*³⁶, C. Kosikowskiego *Opodatkowanie przedsiębiorstw państwowych w Polsce międzywojennej*³⁷, E. Wojciechowskiego *Problematyka interwencjonizmu podatkowego w publikacjach międzywojennych*³⁸, R. Tomaki *Konstrukcje dochodu podatkowego w ustawodawstwie Polski międzywojennej*³⁹, J. Serwackiego *Opodatkowanie nabycia spadków w Polsce międzywojennej*⁴⁰ oraz M. Walugi *Opodatkowanie zagranicznych podmiotów gospodarczych w latach 1918–1939*⁴¹. Natomiast analizą postępowania wymiarowego przed i po wydaniu ordynacji podatkowej w 1934 r. zajął się R. Mastalski⁴².

5. Zagadnienia prawa i polityki celnej podejmuje przedwojenna praca S. F. Królikowskiego *Zarys polityki handlowej*⁴³. Opracowania powstałe po wojnie podejmujące tę problematykę są autorstwa B. Hajduka⁴⁴. Natomiast sprawom monopoli skarbowych w całym okresie II Rzeczypospolitej poświęcił obszerną monografię W. Mateńko⁴⁵; a później problematyka ta nie stanowiła już przedmiotu dociekań.

³² „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 1958, t. 20.

³³ „Finanse” 1965, nr 3.

³⁴ „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” 1961, nr 3.

³⁵ „Finanse” 1969, nr 5.

³⁶ „Finanse” 1982, nr 10.

³⁷ „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego” 1971, ser. I: Nauki Humanistyczno-Społeczne. Prawo, z. 83.

³⁸ „Finanse” 1972, nr 10.

³⁹ „Acta Universitatis Lodziensis” 1978, ser. I: Nauki Humanistyczno-Społeczne. Folia Iuridica, nr 32.

⁴⁰ „Finanse” 1981, nr 4.

⁴¹ „Finanse” 1984, nr 10.

⁴² R. Mastalski, *Wymiar podatków w Polsce w latach 1918–1934*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 1976, Przegląd Prawa i Administracji, t. 7; tenże, *Ochrona interesu podatnika w postępowaniu wymiarowym według ordynacji podatkowej z 15 marca 1934 r.*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 1973, Przegląd Prawa i Administracji, t. 4.

⁴³ Warszawa 1938.

⁴⁴ B. Hajduk, *Wolne Miasto Gdańsk w polityce celnej Polski 1922–1934*, Wrocław 1981; tenże, *Polski system celny w latach 1919–1924*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 1992/1995, t. 53/55.

⁴⁵ W. Mateńko *Zagadnienie monopolów skarbowych w Polsce*, Warszawa 1939.

6. Największe zainteresowanie badaczy budziły dotąd zagadnienia pożyczek zagranicznych; pierwszy problematyką tą zajął się po wojnie L. Grosfeld⁴⁶, zaś wśród prac powstałych później dominują opracowania Z. Landaua⁴⁷. Natomiast pożyczkami wewnętrznymi zajmowała się M. Ciechocińska⁴⁸.

7. Dzieje administracji skarbowej w Polsce do 1930 r. przedstawił B. Markowski⁴⁹. Szczególnie dużo miejsca Autor ten poświęcił analizie organizacji i pozycji ustrojowej władz skarbowych według stanu prawnego na 1930 r. Później zagadnienie to podejmowali: C. Kosikowski⁵⁰, A. Witkowski, który zajął się również organami ochrony skarbowej zwalczającej przestępstwa skarbowe⁵¹, oraz W. Burkiewicz⁵². Z kolei zagadnienie parlamentarnej kontroli długów państwa, sprawowanej przez Komisję Kontroli Długów Państwa w latach 1923–1939, przedstawił M. Pietrzak⁵³.

⁴⁶ L. Grosfeld, *Kredyty zagraniczne w Polsce przedwrześniowej*, „Nowe Drogi” 1948, nr 3.

⁴⁷ Z. Landau, *Pożyczka tytoniowa*, „Zeszyty Szkoły Głównej Planowania i Statystyki” 1959, nr 15; tenże, *Pożyczka dillonowska. Przyczynek do działalności kapitałów amerykańskich w Polsce*, „Kwartalnik Historyczny” 1957, nr 3; tenże, *Pożyczki zagraniczne w polityce rządu polskiego (XI 1920–XII 1923)*, „Przegląd Historyczny” 1959, nr 4; tenże, *Pierwsza polska pożyczka emisyjna w Stanach Zjednoczonych*, „Zeszyty Szkoły Głównej Planowania i Statystyki” 1959, nr 15; tenże, *Władysław Grabski a pożyczki zagraniczne*, „Kwartalnik Historyczny” 1959, nr 4; tenże, *Polskie zagraniczne pożyczki państwowe 1918–1926*, Warszawa 1961; tenże, *Miejsce pożyczek zagranicznych w rządowych programach sanacji finansowej po przewrocie majowym*, „Najnowsze Dzieje Polski. Studia i Materiały z Okresu 1914–1939” 1963, nr 6; tenże, *Pożyczki zagraniczne państwa polskiego 1918–1939*, „Finanse” 1969, nr 6; tenże, *Plan stabilizacyjny 1927–1930. Geneza, założenia, wyniki*, Warszawa 1963. Zob. też A. Drwiłło, *Zagraniczne pożyczki państwowe na tle systemu dochodów i wydatków Polski międzywojennej*, Gdańsk 1978.

⁴⁸ M. Ciechocińska, *Pożyczki wewnętrzne emitowane przez rządy polskie w latach 1933–1939*, „Najnowsze Dzieje Polski. Studia i Materiały z Okresu 1914–1939” 1960, nr 2.

⁴⁹ B. Markowski, *Administracja skarbowa w Polsce*, Warszawa 1930 (II wydanie tej książki ukazało się nakładem Wyższej Szkoły Handlowej w Kielcach im. B. Markowskiego w 2001 r.).

⁵⁰ C. Kosikowski, *Pozycja prawna Ministra Skarbu w Polsce międzywojennej*, „Finanse” 1973, nr 8.

⁵¹ A. Witkowski, *Ochrona Skarbowa w Polsce w latach 1936–1939*, „Finanse” 1986, nr 11–12; tenże, *Ochrona Skarbowa w Polsce. Centrum Kształcenia Kadr Skarbowości Ministerstwa Finansów*, Białobrzegi 1998; tenże, *Izby skarbowe i podległe im organy administracji skarbowej w II Rzeczypospolitej*, [w:] *Z dziejów skarbowości w Polsce od XVII do XX wieku*, Kielce 2001; tenże, *Działalność ubezpieczeniowa izb skarbowych w Polsce międzywojennej i w latach 1944–1950*, „Rzeszowskie Zeszyty Naukowe. Prawo-Ekonomia” 2001, ser. Prawnicza, t. XXX.

⁵² W. Burkiewicz, *Organizacja i działalność władz celnych w przedwojennej Gdyni*, „Rocznik Gdyni” 1986, nr 7.

⁵³ M. Pietrzak, *Kontrola długów państwa w II Rzeczypospolitej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1985, nr 2.

Największym zainteresowaniem autorów cieszą się dzieje Najwyższej Izby Kontroli, która była uprawniona m. in. do kontroli administracji państwowej pod względem finansowym, badania zamknięć rachunków państwowych oraz przedstawiania sejmowi wniosków w przedmiocie absolutorium dla rządu⁵⁴.

Sporo informacji na temat skarbowości II Rzeczypospolitej dostarczają wspomnienia i pamiętniki osób zajmujących czołowe stanowiska w resorcie skarbu⁵⁵ oraz prace powstałe później, opisujące ich działalność⁵⁶.

8. Należy wymienić tu prace N. Gajl *Zasady systemu finansowego skomercjalizowanych przedsiębiorstw państwowych w Polsce międzywojennej*⁵⁷

⁵⁴ Zob.: L. Kurowski, H. Sochacka, R. Szawłowski, *Kontrola finansowa*, Warszawa 1956; J. Janiak, *Z dziejów Najwyższej Izby Kontroli 1919–1921*, „Kontrola Państwowa” 1967, nr 6; tenże, *Z dziejów Najwyższej Izby Kontroli 1921–1924*, „Kontrola Państwowa” 1968, nr 1; tenże, *Z dziejów Najwyższej Izby Kontroli 1924–1926*, „Kontrola Państwowa” 1968, nr 3; J. Ziemiński, *Polska kontrola państwowa w XIX w. i w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici” 1985, Nauki Humanistyczno-Społeczne. Prawo, nr 24; tenże, *Najwyższa Izba Kontroli w Drugiej Rzeczypospolitej*, [w:] *Wybrane problemy prawa konstytucyjnego*, red. W. Skrzydło, Lublin 1985; S. Kałużny, J. Szczepaniak, *Kontrola państwowa w Polsce. Geneza i rozwój naczelnych organów 1808–1980*, Warszawa 1980; T. Owczarek, *Rys historyczny kontroli państwowej w Polsce*, „Kontrola Państwowa” 1980, nr 2; A. Sylwestrzak, *Najwyższa Izba Kontroli w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1992, nr 1/2; tenże, *Najwyższa Izba Kontroli*, Warszawa 1997; L. Garlicki, *Narodziny i kształtowanie się kontroli państwowej w niepodległej Polsce*, „Kontrola Państwowa” 1999, nr 2; Z. Witkowski, *Pozycja ustrojowa i zadania Najwyższej Izby Kontroli w okresie 80-lecia*, „Kontrola Państwowa” 1999, nr 2; D. Górecki, *Pozycja ustrojowa Najwyższej Izby Kontroli w II Rzeczypospolitej*, „Kontrola Państwowa” 2000, nr 6; A. Młynarczyk, *Kontrola i nadzór nad finansami w II Rzeczypospolitej*, „Finanse Komunalne” 2000, nr 2.

⁵⁵ Zob. L. Biliński, *Wspomnienia i dokumenty*, Warszawa 1925; W. Grabski, *Dwa lata pracy u podstaw państwowości naszej (1924–1925)*, Warszawa 1927; R. Łyczywek, *Tarapaty trzech ministrów skarbu*, „Nowe Prawo” 1958, nr 4; W. M. Zawadzki, *Polityka finansowa Polski w okresie 1931–1935*, do druku przygot. Z. Landau, J. Tomaszewski, „Kwartalnik Historyczny” 1965, nr 1; A. Ivanka, *Wspomnienia skarbowca (1927–1945)*, Warszawa 1964.

⁵⁶ J. Zieliński, *Bolesław Markowski 1862–1936*, Kraków 1967; Z. Landau, *Feliks Młynarski 1884–1972. Zarys życia i działalności na polu finansów*, „Finanse” 1973, nr 11; tenże, *Ignacy Matuszewski (1891–1946). Kierownik Ministerstwa Skarbu*, „Finanse 1974”, nr 5; tenże, *Jerzy Michalski (1870–1956)*, „Finanse” 1974, nr 2; tenże, *Czesław Klarner (1872–1957). Minister skarbu oraz minister przemysłu i handlu*, „Finanse” 1975, nr 1; tenże, *Hubert Ignacy Linde (1867–1926). Minister skarbu, minister poczt i telegrafów, prezes Pocztovej Kasy Oszczędności*, „Finanse” 1975, nr 5; tenże, *Pierwszy kierownik Ministerstwa Skarbu II Rzeczypospolitej*, „Finanse” 1978, nr 10; tenże, *Pamiętniki ministrów skarbu II Rzeczypospolitej jako źródło badań nad historią finansów*, „Finanse” 1979, nr 4; tenże, *W. Zawadzki (1885–1939). Ekonomista – polityk – minister skarbu*, „Przegląd Historyczny” 1980, nr 4.

⁵⁷ „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego” 1958, ser: I: Nauki Humanistyczno-Społeczne, nr 8.

i C. Kosikowskiego *Formy prawno-finansowe przedsiębiorstw państwowych w Polsce międzywojennej*⁵⁸.

9. Zagadnienia ewolucji ustroju pieniężnego w niemal całym dwudziestolecu międzywojennym zdążyły być przedmiotem publikacji, które zostały wydane do września 1939 r. Należy tu wymienić prace J. Zdziechowskiego⁵⁹ (pełnił funkcję ministra skarbu w latach 1925–1926) oraz T. Sołowija⁶⁰. Powojenne opracowania książkowe w tym zakresie są dziełem: J. Tomaszewskiego⁶¹, Z. Karpińskiego⁶², Z. Żabińskiego⁶³ i J. Zajdy⁶⁴, z kolei artykuły o tejże tematyce opublikowali: K. Sztajer⁶⁵, Z. Karpiński⁶⁶, Z. Landau⁶⁷, J. Fiszer⁶⁸ oraz J. Lemczewski⁶⁹.

10. Historię bankowości w II Rzeczypospolitej do 1932 r. obrazuje przedwojenna praca H. Nowaka *Bankowość w Polsce*⁷⁰. Powojenne publikacje podejmują problematykę bankowości w sposób całościowy bądź poświęcone są dziejom poszczególnych banków. Do pierwszej grupy zaliczyć należy monografię W. Morawskiego *Bankowość prywatna w II Rzeczypospolitej*⁷¹, cykl artykułów Z. Landaua: *Bankowość polska w latach 1924–1929*⁷², *Działalność banków w Polsce w latach wielkiego kryzysu gospodarczego*

⁵⁸ „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego” 1968, ser: I: Nauki Humanistyczno-Społeczne. Prawo, nr 57.

⁵⁹ J. Zdziechowski, *Mit złotej waluty*, Warszawa 1937.

⁶⁰ T. Sołowij, *Rynek pieniężny i stopa procentowa w Polsce*, Warszawa 1939.

⁶¹ J. Tomaszewski, *Stabilizacja waluty w Polsce 1924–1925*, Warszawa 1961.

⁶² Z. Karpiński, *Ustroje pieniężne w Polsce od roku 1917*, Warszawa 1968.

⁶³ Z. Żabiński, *Systemy pieniężne na ziemiach polskich*, Kraków 1981.

⁶⁴ J. Zajda, *Kierunki polityki walutowej Polski w okresie międzywojennym*, Warszawa 1986.

⁶⁵ K. Sztajer, *Waluta Polski przedwrześniowej*, „Finanse” 1952, nr 5.

⁶⁶ Z. Karpiński, *Zmiany ustroju pieniężnego w Polsce w okresie między 1918–1950*, „Wiadomości Narodowego Banku Polskiego” 1958, nr 11; tenże, *Tworzenie ustroju pieniężnego w Polsce po pierwszej wojnie światowej*, „Najnowsze Dzieje Polski. Materiały i Studia z Okresu 1914–1939” 1966, nr 10; tenże, *Przeobrażenia niektórych funkcji pieniądza w Polsce w ubiegłym pięćdziesięcioleciu*, „Wiadomości Narodowego Banku Polskiego” 1967, nr 4.

⁶⁷ Z. Landau, *Reformy skarbowo-walutowe Władysława Grabskiego (1924–1925)*, „Finanse” 1969, nr 3; tenże, *Polityka pieniężna Polski w okresie wielkiego kryzysu gospodarczego (1930–1935)*, „Finanse” 1976, nr 9; tenże, *Inflacja w Polsce po I wojnie światowej*, „Finanse” 1980, nr 2; tenże, *Polityka walutowa rządu polskiego w latach 1936–1939*, „Przegląd Historyczny” 1986, nr 2.

⁶⁸ J. Fiszer, *Reglamentacja dewizowa w Polsce w latach 1919–1939*, „Finanse” 1985, nr 7/8.

⁶⁹ J. Lemczewski, *Papiery wartościowe w praktyce lat przedwojennych*, „Bank i Kredyt” 1988, nr 8/9.

⁷⁰ Warszawa 1932.

⁷¹ Warszawa 1996.

⁷² „Bank i Kredyt” 1970, nr 4.

(1930–1935)⁷³, *Bankowość polska w latach 1936–1939*⁷⁴, *Polska bankowość prywatna w okresie inflacji*⁷⁵ i *Główne tendencje rozwojowe bankowości w II Rzeczypospolitej*⁷⁶ oraz artykuły: Z. Karpińskiego *Bankowość polska przed pięćdziesięciu laty*⁷⁷, Z. Fedorowicza *Początki działalności kredytowej w Polsce przedwrześniowej*⁷⁸, W. Jaworskiego *System kredytowy Polski kapitalistycznej*⁷⁹, R. Ślązaka *Banki polskie II Rzeczypospolitej*⁸⁰ oraz A. Niezgody *Rodzaje i formy prawne banków (w świetle doświadczeń okresu międzywojennego)*⁸¹.

Z kolei opracowań swych dziejów (obszernych, bądź zwięzłych) doczekały się: Bank Polski⁸², Państwowy Bank Rolny⁸³, Bank Handlowy w Warszawie S. A.⁸⁴, Bank Gospodarstwa Krajowego (częściowo)⁸⁵, Poczta Kasa Oszczędności⁸⁶, spółdzielnie oszczędnościowo-pożyczkowe⁸⁷, Powszechna Kasa Oszczędności⁸⁸ i niektóre lokalne banki i instytucje oszczędnościowo-pożyczkowe⁸⁹.

⁷³ „Finanse” 1976, nr 6.

⁷⁴ „Bank i Kredyt” 1986, nr 6.

⁷⁵ „Wiadomości Narodowego Banku Polskiego” 1966, nr 5.

⁷⁶ „Bank i Kredyt” 1978, nr 11.

⁷⁷ „Wiadomości Narodowego Banku Polskiego” 1968, nr 11.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ „Wiadomości Narodowego Banku Polskiego” 1957, nr 7–8.

⁸⁰ „Przegląd Techniczny” 1988, nr 8.

⁸¹ „Studia Prawnicze” 1995, nr 1/4.

⁸² Z. Karpiński, *Bank Polski 1924–1939*, Warszawa 1958; R. W. Kaszubski, *Bank Polski S.A. – bank centralny II Rzeczypospolitej*, „Bank i Kredyt” 1995, nr 9.

⁸³ M. Nowak, *Państwowy Bank Rolny w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 1988, Prace Prawnicze, nr 128.

⁸⁴ Z. Landau, J. Tomaszewski, *Bank Handlowy w Warszawie S.A. Historia i rozwój 1870–1970*, Warszawa 1970.

⁸⁵ C. Urbański, *Finansowanie inwestycji przemysłowych przez BGK w okresie międzywojennym*, „Inwestycje i Kredyt” 1957, nr 11 i 12, 1958, nr 1 i 2; M. Nowak, *Zasady systemu kredytowego Banku Gospodarstwa Krajowego w okresie międzywojennym*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 1976, Prace Prawnicze, nr 70.

⁸⁶ Z. Landau, *Powstanie Pocztovej Kasy Oszczędności na tle istniejących warunków politycznych i sytuacji gospodarczej Polski*, „Bank i Kredyt” 1989, nr 4–5.

⁸⁷ F. Kędziorkowa, *Z zagadnień małopolskiej spółdzielczości oszczędnościowo-pożyczkowej w okresie międzywojennym*, „Studia Historyczne” 1968, nr 2; J. Majewski, *Spółdzielczość oszczędnościowo-pożyczkowa w Wielkopolsce i na Pomorzu 1918–1939*, Warszawa 1965; T. Romanowski, *70 lat spółdzielczości oszczędnościowo-pożyczkowej*, „Trybuna Spółdzielcza” 1960, nr 12; T. Wyszomirski, *100 lat spółdzielczości oszczędnościowo-pożyczkowej. Przyczynek do badań nad historią S.O.P.*, „Wiadomości Narodowego Banku Polskiego” 1967, nr 3.

⁸⁸ M. Andrzejewski, *Powszechna Kasa Oszczędności 1919–1989 (krótki rys historyczny)*, „Bank i Kredyt” 1989, nr 4–5. W. Bień, *60 lat powszechnych kas oszczędności*, „Bank i Kredyt” 1979, nr 1.

⁸⁹ Z. Czaja, *Bank Spółdzielczy Sp. z o.o. w Gorlicach*, „Roczniki Województwa Rzeszowskiego” 1962/63; A. Jazdon, *100 lat Banku Spółdzielczego Oszczędnościowo-Pożyczkowego w Gostyniu*, Warszawa 1965; R. Krygier, *Bank Spółdzielczy w Szamotułach w latach 1866–1966*, Szamotuły 1966; S. Ochociński, *Podstawy organizacyjne i zarys rozwoju Banku*

Zagadnieniom bankowości towarzyszą bezpośrednio kwestie kredytu⁹⁰.

11. Wśród opracowań książkowych wydanych przed wojną wyróżniają się prace A. Pragiera *Zarys skarbowości komunalnej*⁹¹ oraz S. Pawlaka *Prawo o finansach komunalnych*⁹². Cennym źródłem wiedzy o przebiegu i rezultatach akcji na rzecz poprawy finansów samorządu terytorialnego jest *Sprawozdanie Centralnej Komisji Oszczędnościowo-Oddłużeniowej dla Samorządów*⁹³, powołanej w 1934 r. i działającej do 1937 r.

Książki podejmujące problematykę finansów samorządu terytorialnego opublikowali po wojnie: K. Niemiński (*Gospodarka finansowa samorządu terytorialnego i kredyt komunalny*⁹⁴), A. W. Zawadzki (*Finanse samorządu terytorialnego w latach 1918–1939*⁹⁵) oraz R. Ciałkowski (*Gospodarka budżetowa organów lokalnych w Polsce 1918–1990*⁹⁶). Z kolei artykuły podejmujące zagadnienia finansów komunalnych napisali: H. Sochacka-Krysiakowa⁹⁷, R. Ciałkowski⁹⁸, A. W. Zawadzki⁹⁹, L. Kurowski¹⁰⁰,

Ludowego w Poznaniu, „Roczniki PTE w Poznaniu” 1965/66, t. 18; *75 lat Banku Spółdzielczego „Bank Rolników” w Opolu*, red. S. Senft, Opole 1986; J. Śmiałowski, *Zduńskowolskie instytucje oszczędnościowo-pożyczkowe i banki w latach 1902–1939*, „Rocznik Łódzki” 1996, nr 43.

⁹⁰ Zob. Z. Kozłowski, *Kredyt rolny w Polsce przedwrześniowej*, „Finanse” 1952, nr 2; tenże, *Kredyt rolny w Polsce burżuazyjnej i w Polsce Ludowej*, Warszawa 1955; M. Mieszczankowski, *Zadłużenie rolnictwa w Polsce międzywojennej*, „Najnowsze Dzieje Polski. Materiały i studia z okresu 1914–1939” 1963, nr 3; tenże, *Ciężary kredytu rolnego w Polsce międzywojennej*, „Ekonomista” 1969, nr 1; K. Piotrowska-Hochfeldowa, *Stosunki kredytowe na wsi w Polsce burżuazyjno-obszarniczej i w Polsce Ludowej*, „Ekonomista” 1954, nr 4; T. Kowalak, *Zagraniczne kredyty dla Niemców w Polsce 1919–1939*, Warszawa 1972; M. Nowak, *Etatyzacja systemu kredytowego w latach 1919–1929 a tendencje totalistyczne państwa polskiego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 1976, *Prace z Nauk Politycznych*, nr 9; M. Nowak, T. Włudyka, *Rynek kredytowy w Drugiej Rzeczypospolitej*, Kraków 1993.

⁹¹ Warszawa, cz. I – 1924, cz. II – 1926.

⁹² Warszawa 1937.

⁹³ Warszawa 1937.

⁹⁴ Łódź 1946.

⁹⁵ Warszawa 1971.

⁹⁶ Katowice 1991.

⁹⁷ H. Sochacka-Krysiakowa, *Kształtowanie się systemu dochodów podatkowych samorządu terytorialnego w Polsce międzywojennej*, „Zeszyty Szkoły Głównej Planowania i Statystyki” 1960, nr 13.

⁹⁸ R. Ciałkowski, *System prawno-finansowy samorządu terytorialnego w Polsce w latach 1918–1939*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego” 1967, ser. I: *Nauki Humanistyczno-Społeczne. Prawo*, z. 52.

⁹⁹ A. W. Zawadzki, *Finanse samorządu terytorialnego w latach 1918–1923*, „Finanse” 1969, nr 1.

¹⁰⁰ L. Kurowski, *Rozwój systemu finansowego gminy wiejskiej w Polsce 1918–1974*, „Studia Iuridica” 1975, z. 3.

J. Słaby¹⁰¹, P. Laskowski¹⁰², A. Borodo¹⁰³, A. Młynarczyk¹⁰⁴, R. Kowalczyk¹⁰⁵ oraz M. Podkowski¹⁰⁶. Problematykę komunalnych kas oszczędności podjęli zaś J. Basta¹⁰⁷ i A. Młynarczyk¹⁰⁸. L. Góral przybliżył zagadnienie kredytu komunalnego¹⁰⁹, L. Kalkowski zajął się obligacjami komunalnymi¹¹⁰, a Z. Landau poruszył problem kredytów zaciągniętych przez dziesięć miast w konsorcjum amerykańskim H. Ulena¹¹¹, natomiast T. Dębowska-Romanowska dokonała analizy metod organizacji i finansowania przedsiębiorstw komunalnych¹¹². Nadto powstało kilka prac traktujących o finansach poszczególnych miast¹¹³.

¹⁰¹ J. Słaby, *System finansowy samorządu terytorialnego w latach 1918–1939*, „Organizacja – Metody – Technika” 1990, nr 3.

¹⁰² P. Laskowski, *Źródła finansowania działalności samorządu terytorialnego w Polsce międzywojennej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Opolskiego” 1996, nr 22.

¹⁰³ A. Borodo, *Finanse samorządu terytorialnego w Drugiej i Trzeciej Rzeczypospolitej*, „Zeszyty Naukowe WSHE Włocławek” 1999, nr 4.

¹⁰⁴ A. Młynarczyk, *Finanse samorządów powiatowych w II Rzeczypospolitej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” 1999, Roczniki Prawnicze, nr 10.

¹⁰⁵ R. Kowalczyk, *System budżetowy gmin w II Rzeczypospolitej*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 2001, Przegląd Prawa i Administracji, nr 46.

¹⁰⁶ M. Podkowski, *Podatki samoistne w gminach wiejskich w latach 1933–1939 (na przykładzie Wielkopolski)*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 2001, nr 273.

¹⁰⁷ J. Basta, *Prawne podstawy działania komunalnych kas oszczędności w II Rzeczypospolitej*, [w:] *Przez tysiąclecia: państwo – prawo – jednostka*, t. 2, red. A. Lityński, M. Mikołajczyk, Katowice 2001.

¹⁰⁸ A. Młynarczyk, *Działalność komunalnych kas oszczędności w II Rzeczypospolitej*, „Samorząd Terytorialny” 2001, z. 7/8.

¹⁰⁹ L. Góral, *Instytucja kredytu komunalnego w II Rzeczypospolitej*, „Samorząd Terytorialny” 1993, nr 11.

¹¹⁰ L. Kalkowski, *Tradycje polskich obligacji komunalnych*, „Samorząd Terytorialny” 1995, nr 3.

¹¹¹ Z. Landau, *Pożyczki ulenowskie*, „Najnowsze Dzieje Polski. Studia i Materiały z Lat 1914–1939” 1958, t. 1.

¹¹² T. Dębowska-Romanowska, *Metody organizacji i finansowania przedsiębiorstw komunalnych w Polsce międzywojennej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego” 1970, ser. I: Nauki Humanistyczno-Społeczne. Prawo, z. 73.

¹¹³ A. Szcypiorski, *Od Piotra Drzewieckiego do Stefana Starzyńskiego. (Gospodarka komunalna m. st. Warszawy w latach 1915–1939)*, Wrocław 1968; A. Wernik, *Finanse m. st. Warszawy w okresie kryzysu ekonomicznego w latach 1929–1934*, „Finanse” 1956, nr 1; B. Puczyński, *Ogólny zarys wpływu wielkiego kryzysu 1929–1932 na gospodarkę gminy m. Częstochowy*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej” 1964, Nauki Społeczno-Ekonomiczne, nr 1; E. Krzemień, *Gospodarka i działalność Zarządu Miejskiego m. Poznania w latach 1918–1939 w świetle sprawozdań budżetowych*, Poznań 1967; J. Marczuk, *Źródła i struktura dochodów miasta Lublina w latach 1918–1939*, „Finanse” 1976, nr 8; tenże, *Gospodarka finansowa samorządu miasta Lublina w latach 1918–1939*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 1978, t. 39; E. Adamczyk, *Gospodarka komunalna miasta Krakowa w okresie II Rzeczypospolitej*, Kraków 1997.

Zaprezentowane zestawienie dorobku badań skarbowości Polski międzywojennej, prowadzonych po II wojnie światowej dowodzi, że od czasu ich oceny dokonanej przez Z. Landaua w 1970 r. powiększył się on o przeszło 80 prac. Mimo iż nadal utrzymują się duże dysproporcje w szczegółowości i kompletności opracowań poszczególnych działów skarbowości, to skala poczynionych ustaleń winna skłaniać – jak się wydaje – do przygotowania syntezy przybliżającej całość owej problematyki.